

Конончук Т. І., к.філол.н., доцент (Академія адвокатури України, м. Київ)

УЛАС САМЧУК У ПРОЕКТІ ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА «ЛІТЕРАТУРНИЙ СВІТ»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено радіопрограми літературного критика, літературознавця й культуролога Юрія Лавріненка про творчість прозаїка Уласа Самчука, які звучали на радіо «Свобода» із Нью-Йорка в 60-ті роки ХХ ст. в його проекті «Літературний світ». Розкрито, що Роман «Марія» У. Самчука про трагедію України в 1932–1933 рр. є твором української літератури про голодомор. Виявлено типологічні нарративні моделі творення художньої картини українського світу тоталітарної доби.

Ключові слова: радіопрограма, еміграційна література, персонаж, художній прийом, екзистенція, Біблія, молитва, голодомор.

Аннотация. В статье исследованы радиопрограммы литературного критика, литературоведа и культуролога Юрия Лавриненко о творчестве прозаика Уласа Самчука, которые звучали на радио «Свобода» из Нью-Йорка в 60-е годы ХХ века в его проекте «Литературный мир». Раскрыто, что Роман «Мария» У. Самчука о трагедии Украины в 1932-1933 гг. есть произведением украинской литературы о голодоморе. Проанализированы типологические нарративные модели создания художественной картины мира тоталитарной эпохи.

Ключевые слова: радиопрограмма, эмиграционная литература, персонаж, художественный прием, экзистенция, Библия, молитва, голодомор.

Annotation. The article analyzes the broadcasts of literary critic and cultural researcher Yury Lawrynenko about the work of the prose writer Ulas Samchuk that sounded on the radio «Freedom» from New York in the 60s years of the twentieth century in his project «The World of the Literature». The novel «Maria» by U. Samchuk about the tragedy of Ukraine in 1932-1933 as a work of Ukrainian literature about the Hunger is presented. The typological narrative models of creation artistic world picture of the totalitarian era are revealed.

Keywords: broadcast, emigration literature, character, artistic method, existence, Bible, prayer, the Hunger.

Улас Самчук і Юрій Лавріненко – широко відомі у світі своєю творчістю діячі української культури, схожі своєю долею митців-вигнанців, що стало результатом порушення їхнього права на вільне волевиявлення творчої думки, на творчість і зрештою на життя. Живучи й

працюючи в еміграції, вони продемонстрували відданість Україні, залишивши по собі спадщину, яка дає дуже багато для наукових зацікавлень, широкому загалу відкриває талановиті особистості, які своїм життям прокладали дорогу іншим до осмислення необхідності незалежної України, української людини як самобутньої, самодостатньої, надзвичайно цінної в очах Творця, людини, яка має рівне право під сонцем серед інших народів світу.

Юрій Лаврінченко (1905–1987 р.р.) – відомий літературний критик, культуролог і публіцист, знаний в Україні насамперед за антологією української літератури 1917–1933 р.р. «Ростріляне відродження». Менш відома сторінка його діяльності – праця на радіо «Свобода» в Нью-Йорку наприкінці 50-х – у 60-ті роки ХХ ст.: Ю. Лаврінченко створив два радіопроєкти «Історичний світ» та «Літературний світ», з якими щотижня виходив в ефір під псевдо Юрій Гайдар (мав ще одне псевдо – Юрій Дивнич). Разом з ним в ефірі працював колишній актор театру «Березіль» Йосип Гірняк, який читав цитати з художніх текстів, редактором радіопрограм часто був письменник Василь Барка – найбільше відомий в Україні як автор роману «Жовтий князь» про голодомор 1932–1933 рр.

У радіопроєкті «Літературний світ» висвітлювалося багато постатей і явищ української та світової культури. І серед них – визначний український епік Улас Самчук. Юрій Лаврінченко звертався до творчості У. Самчука, в багатьох радіопрограмах на радіо «Свобода». Наприклад 9 квітня 1965 р. він ознаявив радіослухачів з промовою У. Самчука про традицію і новаторство в літературі, що була проголошена на другому всеєміграційному з'їзді письменників в Українському інституті Америки в Нью-Йорку [4, с. 556]. Як відомо, У. Самчук був одним із засновників об'єднання українських письменників на еміграції «Слово», членом редколегії збірника, що виходив під такою ж назвою.

В радіопрограмі Ю. Лаврінченко говорив, що після виступу «блискучого професора-лінгвіста і літературного критика» Юрія Шевельова, на трибуну з'їзду піднявся Улас Самчук – «співтворець новітнього українського роману, славетний літописець волинської землі» [4, с. 556]. Автор радіограми звертав увагу на головні думки У. Самчука стосовно стилю, посилаючись на його промову на з'їзді. Це давало ключ для розуміння уподобань і самого письменника в його прозі. Диктор (Юрій Гайдар-Лаврінченко) цитував, наприклад, такі думки з промови письменника: «Завдання письменника не шукати старих чи нових стилів, а тікати від банального, зужитого, небажаючого, а таким може бути однаково як щось старе, так і щось нове» [4, с. 557]. Прикметна й така думка У. Самчука: «Засадничо в одній і тій само добі, особливо в наш (...) час повинні вмішатися поруч себе цілі сузір'я стилів, і чим вони будуть між собою різнішими, тим їх потаємна сила буде більша. Наша людина цієї стратосферичної епохи

повинна мати в своєму запасі безконечно більше засобів вислову, ніж людина часів минулих (...)» [4, с. 557].

Слідом за давньогрецьким філософом Платоном, У. Самчук у своїй промові проголошував Боже провидіння на письменницькому таланті. І цю думку У. Самчука Ю. Лавріненко також виокремив в радіопрограмі: «Кажуть, що мистець – це стиль. Можливо, можливо. Але коли дивитися на митця з висоти віків і висоти стратосфери, бачиш його як окреме божество, бо зведено його на трон не власною рукою, а рукою Сотворителя вічного. А стиль – це одяг і шати. Він може мати на собі однаково як тогу римського імператора, так і наготу бога Аполлона. Від цього його постава не міняється» [4, с. 556].

Крім тексту промови, Ю. Лавріненко звертався в радіопередачі до тексту статті У. Самчука «До проблеми нашої літературної прози», що вийшла друком напередодні з'їзду в другому альманасі спілки еміграційних письменників «Слово». В ній автор програми виділяв такі думки У. Самчука, які говорять про те, що правдива проза не розведена поетичним ліризмом; наводив, як приклад, імена таких письменників, як Вольтер, Бальзак, Достоевський, Голсуорсі, Толстой, Марк Твен та ін., і наголошував, що «Проза – це гігантський фільтр вражень всіх вимірів, груба й суворая сила аналізу, залізо, з якого кують конструкції найскладніших будівель уяви, логіки, психології і знання» [4, с. 558]. І виходячи із можливостей і завдань прози, У. Самчук спрямовував українських письменників на створення «великої української літературної прози, що завоювала б полиці світу» [4, с. 559].

11 червня 1965 р. Ю. Лавріненко присвятив У. Самчукові радіопрограму у зв'язку з його шістдесятиліттям, назвавши письменника «видатним повістярем-літописцем нашої доби». [4, с. 589]. Коротко означив його життєвий і творчий шлях. Наприклад, зазначив, що «Уласа Самчука особливо любили на Волині, в славному містечку Дермань, де він родився 1905 року. І не тільки в романі «Волинь», а й інших творах Самчука ми бачимо змальовану пером, огріту серцем романіста Волинську землю» [4, 589].

У. Самчук був один із тих багатьох письменників-емігрантів, які радянською ідеологією були вилучені з літературного процесу. І на цьому факті наголошував Ю. Лавріненко, бо й сам він був таким само вигнанцем. Він говорив: «І саме тому, що Улас Самчук був люблячим і улюбленим сином своєї Волині, комуністична преса ось уже двадцять років намагається виставити Самчука в ролі ката свого народу» [4, с. 590].

Радіопередачі, за законами цього жанру, мають нести публіцистичний емоційний заряд, тому коментарі автор радіопередачі робив у відповідному стилі: «Коли Дермань на Волині була ґрунтом, на якому виріс Самчук як людина, то Прага, столиця Чехії, стала школою і місцем його основного письменницького доробку» [4, с. 590]. Підтверджує свою думку автор радіопередачі словами самого У. Самчука з книги його спогадів «На білому

коні»: «У житті кожної людини є час і місце, що творить вісь її життя. У моєму житті таким місцем була Прага і час у ній прожитий. (...) Жив у тузі за страченою батьківщиною і в постійній боротьбі з матеріальною нуждою. Але все-таки я визрів як письменник, тут появились основні мої писання, тут формувалися основні мої ілюзії, мої фати-моргани, мої суперечності» [4, с. 590]. Програма про ювіляра закінчувалася побажаннями йому: «...ми певні, що Україна рано чи пізно діждеться того часу, коли зможе привітати у себе твори Уласа Самчука» [4, с. 591]. Ці слова, нагадуємо, звучали, 11 червня 1965 року на радіо «Свобода». Нині, слава Богу, твори Уласа Самчука широко відомі в Україні, про них написано багато наукових і публіцистичних праць, захищені дисертації.

Пізніше, наприклад, у передачі від 1 липня 1965 р., що прозвучала під назвою: «Доки залізна заслона ділитиме українську літературу?», У. Самчука буде згадано в числі тих письменників, які своїми творами засвідчили вільну українську літературу, «в перші п'ять післявоєнних літ пережили своєрідний ренесанс» [4, с. 601], а їхні твори «назавжди остануться в скарбниці української літератури» [4, с. 601]. Ю. Лавріненко наголошував, що з тієї літератури «окремі твори давали потрясаючі картини тих насильств і нещасть, що їх пережив український народ в 30-х і 40-х роках» [4, с. 601], але їх не знають в радянській Україні. Авторські коментарі радіо-проекту «Літературний світ» акцентували увагу радіослухачів на порушених правах людини в Радянському Союзі і презентували роботу представників української культури за кордоном, її силу й спрямування. Наприклад, Ю. Лавріненко підкреслював: «...заокеанська Україна, як називають себе напівжартома українці Північної і Південної Америки, виявила фактичну силу в Сполучених Штатах і Канаді. Її вплив позначився в Конгресі Сполучених Штатів. (...) Одним із вивів цього було встановлення Конгресом тижня поневолених націй і спорудження пам'ятника Шевченкові у Вінніпегу і Вашингтоні» [4, с. 602–603]. Йдеться про встановлення пам'ятників Кобзареві до 150-річчя від дня народження, ініційоване й організоване українцями за кордоном.

Ю. Лавріненко в радіопрограмах показував, яке різне ставлення радянського Києва і Варшави до своїх культурних еміграцій. У радіопрограмі, наприклад, 23 листопада 1965 р. він говорив про те, що в «радянській пресі на Україні знову почали з'являтися дуже лайливі статті про українську еміграцію» [4, с. 660]. Натомість: «у Варшаві для поляків за кордоном виходить товстий, сторінок на триста журнал, присвячений польській історії й культурі» [4, с. 660]. І робив висновок: «Відчувається, що Польща, хоч і перебуває під своїм комуністичним урядом, старається оцінити вагу своєї еміграції, а не применшувати її значення» [4, с. 661]. Про те, як ведеться політика в Україні стосовно української еміграції, Ю. Лавріненко, зокрема, говорив таке: «Зовсім інакше ставляться до української еміграції уряд

і партія радянської України. Вони змушують і літературні журнали України накидатися на еміграційних українських письменників та вчених з непристойними лайками» [4, с. 661]. Як один із прикладів, Ю. Лавріненко наводив ситуацію навколо У. Самчука, кажучи: «улюбленого на Волині видатного українського романіста Уласа Самчука, якого дехто хоче запропонувати як кандидата на Нобелівську літературну премію, в радянській пресі називали зрадником, убивцею та іншими несусвітними назвами. Українських еміграційних вчених із світовим іменем, як Дмитро Чижевський, Юрій Шевельов, зачисляють до ворогів народу» [4, с. 661].

Наприклад, ведучи мову про новий український журнал за кордоном, «Український огляд», редактором якого був Микола Шлемкевич, доктор філософії, відомий культурний і політичний діяч, Ю. Лавріненко характеризував концепцію видання – знайомити читачів із найновішими творами українських письменників. Серед творів, що були вміщені до журналу «Український огляд», автор радіопрограми називав «цікавий уривок із нової повісті Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь», яка описує партизанську війну на Волині проти більшовиків і фашистів в час останньої війни» [4, с. 661]. Ю. Лавріненко говорив про те, що подібний журнал виходив у 1928–1929 р.р. у Харкові під назвою «УЖ», тобто «Український журнал», згодом його редактори були або розстріляні, або загинули на Соловках, а журнал перестав існувати. Залучений факт дав Ю. Лавріненкові підстави зробити коментар про порушення права людини на свободу думки. Він це робив таким чином: «Українському народові, як бачимо, кремлівські володарі не дозволяють мати журнал, що оповідає про життя світу. А журнал «Всесвіт», який тепер виходить у Києві, – це всесвіт, у якому нема всесвіту, а є тільки остогидла пропаганда» [4, с. 661].

Як відомо, українська література упродовж усієї своєї історії демонструвала увагу до народного життя, виявляла опікування народною долею, особливо в драматичні моменти історії, відтак риси мімезису в творенні художньої картини світу в українському мистецтві слова оприявнюються домінантно. Роман «Марія» У. Самчука в цьому аспекті не є винятком. Літературний текст, справді, показує, що сюжет «будується на віднайденні та емоційному освоєнні героєм першооснов буття та його суперечностей, які існують незалежно від волі та намірів окремих людей» [7, с. 224]. В У. Самчука центральним персонажем роману є Марія; її долю письменник подає від народження до смерті, яка настає в часи голодомору 30-х рр. ХХ ст. Навколо Марії концентрично нанизуються всі сюжетні події, факти, передаються колізії, відтворюється художня реальність. Як і притаманно роману, тут велике коло персонажів, вони в розвитку: Марія, її коханий Корній, що незабаром іде на службу, Гнат, з яким вона одружується, повернення Корнія з флоту і повернення Марії до Корнія, творення нової сім'ї; автор подає друге покоління – дітей Марії – Демка, Максима,

Лавріна, Надію. Це покоління під впливом різних соціальних обставин опинилося в різних соціальних таборах, на різних позиціях. У. Самчук правдоподібно змодлював художню картину світу. Його персонажі психологічно вмотивовані. Авторська інтенція зрозуміла: багатоаспектно відтворити час. Письменникові це вдається. Велика любов до землі, неймовірна працелюбність постали добрими передумовами благополучного життя. Але у вибір окремої людини втручаються незалежні від неї соціальні обставини, і життя ламається. Маленька, хоч і працелюбна людина не є господарем своєї долі: вона потрапляє під соціальний експеримент, в якому людина не є першою цінністю, хоча теоретично такою цінністю проголошується в офіційних документах.

Слід погодитися із Наталею Бондар в її оцінці роману У. Самчука «Марія»: «І хоча автор не був безпосереднім свідком голодомору, але зміг створити глибоко правдивий твір, по-філософському осмисливши в ньому причини трагедії, піднісши образ Марії до рівня символу України» [3, с. 121].

Екзистенція на межі буття / небуття ілюструє песимізм, катастрофізм мислення персонажів. Почуття безвиході, страх перед обставинами, перед сильною та аморальною владою паралізують волю людини, вводять у стан безпорадності, ставлять перед моральним вибором – або підкоритися обставинам, або шукати шляхи протидіяти їм. Відбувається осмислення й переоцінка системи цінностей; наступ невідворотних обставин чи авторитаризму виявляє персонажів, які фактично відмовляються від свого Я, підкоряючись Іншому, сильному, втрачають національне обличчя, демонструють автодеструкцію, пристосуванство, повне підкорення владі іншого. І це демонструє частина персонажів роману «Марія» У. Самчука. Інші смиренно приймають удари долі, розмірковуючи про глибинні причини трагічного буття.

Пейзажні замальовки в У. Самчука співзвучні з настроями персонажів чи контрастують їм, містять глибоко символічний зміст: «Долиною віє вітер. На колишнім монастирському ставку висвистують гілки старих осокорів і тополь. Кроків сто на схід невеличкий сливовий садок, далі руїни згорілої клуні» [6, с. 153], чи такий приклад: «Сонце зайшло, і стала темнота по цілій Україні» [6, с. 168]. У. Самчук у романі «Марія» подав розлогі імпресіоністичні пейзажі, що постали через сприйняття жінки, яка породила дівчинку і сподівається на її щасливу долю. Відтак пейзаж життєрадісний, осяяний образами сонця, зеленого листу, з'явився теософський аспект: «Похилені лани пшениці зводять спина, ніби ченці по довгій молитві» [6, с. 6]. Це початок роману. Він радісний, природа суголосна з настроєм персонажів – жінки Оксани, що стала матір'ю, і дитини, Марійки, яка «нап'ється з матиного лона пахучого напою і наповняється радістю...» [6, с. 7]. Однак теплі сонячні барви твору утримуються лише на кількох перших сторінках. Вони потрібні автору для контрасту. В романі розлого подано

переживання голодової ситуації у вражаючих реаліях 1932–1933 рр. Прийоми пригадування, монологи, картини пошуків їжі типологічні з іншими текстами цієї тематики, вони показують, що голод переживався не через засуху і не тому, що селяни не мали землі, а тому, що весь їхній врожай, усе їстівне було вивезене в рахунок хлібозаготівель, у рахунок планів, які набагато перевищували реальний, хоч і добрий урожай. Так, персонажі виявляють своє ставлення до буття, постають як психологічні типи, на епічному полі тексту підносяться як повносили художні образи, характерно розкривають жанрові особливості роману.

Текст роману «Марія» переконує, що «зображення людини як приватної особи у вимірі її буття – фізичному й метафізичному, соціальному й психологічному, культурному й етичному – є жанроутворювальною ознакою» [2, с. 343], персональний концепт працює на авторську ідею, яка розкривається усім комплексом художніх прийомів. Автору важливо було донести через персонажів складний час початку ХХ ст. з його наймоторошнішими потрясіннями і масовими смертями в добу голодомору 1932–1933 рр. Це зробив письменник Улас Самчук, на цьому наголошував в радіопрограмах літературний критик Юрій Лавріненко, беручи для програм і тексти інших письменників української еміграції цієї тематики.

Так, окремі передачі були присвячені романові «Жовтий князь» В. Барки, серія передач про твори Т. Осьмачки про голод – прозові і поетичні. Наприклад, у радіопрограмі від 5 грудня 1962 р., що вийшла в ефір під назвою «План до двору» – повість Тодосія Осьмачки», актуалізувався час програми: «Як показує назва повісті, це є твір про часи, коли Кремль тільки-но розгортав свій народобивницький наступ на Україну, зокрема на село. Саме тепер сповнюється 30-річчя організованого Кремлем голоду і терору, скерованого проти українського селянства. Слухайте літературну програму про повість Тодосія Осьмачки «План до двору» [4, с. 265]. В програмі автор окреслив коло головних персонажів, основні мотиви, проблематику, подав цитати у виконанні Йосипа Гірняка, колишнього актора театру «Березіль», де він грав у виставах знаменитого режисера Леся Курбаса. Оповідши про основні колізії повісті Т. Осьмачки, Ю. Лавріненко в ефір вивів експресіоністичну цитату з повісті, це слова молитви дівчини Марфи: «Боже мій милосердний, навчи мене нещасну, кому треба сказати про таку несосвітенну кривду, про яку страшно й вимовити. Нехай та душа, якій я скажу, ударить серцем у спільне наше горе, таке велике, як зоряне небо. І нехай воно гуде від села до села, від царства до царства, щоб світ узнав і врятував нас» [4, с. 268].

Звертання до Творця типологічно спостерігається в інших текстах про голод. Людина шукає порятунку, але серед людей його не знаходить, і повертається до Господа. В У. Самчука теософський аспект подано широко, вочевидь, для осмислення персонажами і читачами трагічної екзистенції.

Наприклад, в У. Самчука багато йдеться про образи – святі ікони, про молитву. Марія глибоко ховає свої думки до Бога, ховає туди, «куди не заглядає ніяке людське око і куди немає доступу більшовиків» [6, с. 134]. Вона молиться до Бога і всіх святих як до єдиної інстанції, на яку покладає надію заступництва: «Мати Божа! Ти ж, Пресвятая, у муках Сина родила! І Ти була, як і всі матері, пренепорочна, палаюча любов'ю, страждаюча... І Син Твій був Сином живим, з тіла і крові... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою» [6, с. 134]. Лихо – і людина, як ніколи, стоїть перед Богом: У. Самчук пише: «Марія і молилася, і думала... Ніколи стільки не думала, як тепер» [6, с. 134]. Цими рядками письменник не лише показав традицію людського звертання до Творця в найскладніші години свого буття, автор, без сумніву, співпереживав зі своїми персонажами, його позиція така, що він разом з персонажем стоїть на молитві. Говорить персонаж і говорить автор словами персонажа. Тому в тексті виникають біблійні лексеми як знаки, що вказують на вихід із темряви на світло: Біблія, пророк, Ной, молитва, покаєння, сповідь та інші.

Тексти, в яких описується голод 1932–1933 років стали, звісно, «результатом складної роботи по узагальненню фактів дійсності, а отже, по їх видозміні, переплавці» [1, с. 115]; в них представлено художні образи, для створення яких типологічно залучено прийоми портретних характеристик, описи, пейзажі, діалоги, внутрішні монологи, авторські характеристики, подано різні події, факти, соціальні колізії засобами реалістичного письма з елементами імпресіонізму, експресіонізму, натуралізму, активно застосовано «один із найбільш лаконічних засобів художньої виразності – деталь» [1, с. 119]. І про це лаконічно і влучно говорив Ю. Лавріненко, настільки йому це дозволяв формат коротких радіопрограм.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що у радіопрограмах «Літературний світ» відомого літературного критика, культуролога й публіциста Юрія Лавріненка, що звучали на радіо «Свобода» із Нью-Йорка наприкінці 50-х – у 60-х рр. ХХ ст. значну увагу приділялося творчій діяльності відомого епіка Уласа Самчука. В них, зокрема, приверталася увага до його праці (як одного з керівників об'єднання українських письменників еміграції «Слово») на ниві пошуків нових підходів до творення художньої реальності, до визначальних аспектів його творчості, особливостей його тематики і особливостей її реалізації в художній тканині тексту. Наголошувалося, що творчість У. Самчука, як і інших митців української еміграції, відрізнялася від діячів української культури, які в той час творили в умовах тоталітарної дійсності в Україні і були обмежені у вияві права на вільну творчу думку. Стосовно теми 1932–1933 р.р. таким відмінним текстом від правдивого відображення екзистенції Ю. Лавріненко називав повість Івана Стаднюка

«Люди – не ангели», присвятивши їй окрему радіопрограму від 15 лютого 1963 р. під назвою «У сусіда розуму не позичиш», або Як журнал «Нева» «робить хахла» із селянської трагедії». Автор радіопрограми говорив про те, що дана повість, яка була написана українцем російською мовою і надрукована в журналі «Нева», – це «документ не так літератури, як політики ЦК КПРС» [4, с. 293]. Ю. Лавріненко коментував народження тексту І. Стаднюка таким чином: «Диктатори з ЦК КПРС доручили Стаднюкові першому підняти бодай трішечки-трішечки краєчок заслони над великою трагедією України та її селянства в 30-х роках. І в цьому єдино і полягає значення повісті Стаднюка «Люди не янголи» [4, с. 293]. Про роман «Марія» У. Самчука, який оповідає про трагедію 1932–1933 років, мовилося в радіопроєкті в контексті інших еміграційних українських творів про голодомор, таких, як повість «План до двору» Тодосія Осьмачки та роман «Жовтий князь» Василя Барки. Будучи високохудожніми текстами, вони водночас ілюструють політичну ангажованість української літератури, оскільки спрямовані на відстоювання історичної правди, в якій, за влучним визначенням Ірини Руснак, «притаманий непідробний історизм» [5, с. 219]. Справді, література на соціальну тематику є «особливою формою духовної творчості» [5, с. 219], бо «тісно пов'язана з ідеєю української державності» [5, с. 219]. Цією ідеєю пронизана вся творча діяльність на еміграції і Уласа Самчука, і Юрія Лавріненка. Україна завжди була в полі їхнього творчого пошуку. Через них український світ поставав у світовому культурному контексті як рівний серед рівних, з утвердженням права на щасливе буття, демонструючи яскравий творчий потенціал і самотутні здобутки.

1. Баранов В. И. Литературно-художественная критика / В. И. Баранов, А. Г. Бочаров, Ю. И. Суровцев. – М. : Высшая школа, 1982. 2. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: монографія / Н. І. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. 3. Бондар Н. Улас Самчук / Н. Бондар // Живиця: хрестоматія української літератури ХХ століття: у 2 кн. – Кн.2 / упоряд. М. Конончук, Н. Бондар, Т. Конончук. – К. : Твім інтер, 1998. – С.119–122. 4. Лавріненко Ю. Літературний світ: передачі на радіо «Свобода» з 12. XI.1959 по 01.III.1966 р. / Передм., підгот. тексту та приміт В. О. Шевчука. – К. : Твім інтер, 2013. 5. Руснак І. «Я був повний Україною...»: художня історіософія Уласа Самчука: монографія / І. Руснак. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. 6. Самчук У. Марія: роман / У. Самчук; підгот. тексту та післямова С. Пінчука. – К. : Укр. письменник, 1999. 7. Халізев В. Е. Теорія літератури. / В. Е. Халізев. – М. : Высшая школа, 2000.

Рецензент: к.філол.н., професор В. М. Назарець.